

KATSAUKSET

Yliopiston ja ympäröivän yhteiskunnan jännitteinen suhde: Tieteidenvälinen lähestymistapa monimutkaiseen ilmiöön

Mikko Kohvakka

Lectio praecursoria Suomen historian väitöskirjaan Proaktiivisuutta, sopeutumista vai vastarintaa? Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu ja Joensuun yliopisto osana valtion ja korkeakoulujärjestelmän tilallista muutosta Suomessa 1960-luvulta 1990-luvun alkuun Itä-Suomen yliopistossa 24.9.2016.

Yliopiston toimintakentän jännitteinen perusvire

Suomalainen yliopistojärjestelmä on kokenut tällä vuosikymmenellä paljon polemiikkia aiheuttaneen uudistuksen, jota on kutsuttu niin ”fantastiseksi” (Katainen 2012) kuin ”kaikkien aikojen fiaskoksi” (Lappalainen 2012). Vuoden 2010 alussa voimaan tulleen uuden yliopistolain tavoitteena on, että yliopistot kykenisivät:

1. laajentamaan rahoituspohjaansa ja kilpailemaan paremmin kansallisista ja kansainvälisistä rahoituslähteistä;
2. keskittämään resursseja strategisesti tärkeinä pidetyille painoaloille;
3. vahvistamaan tutkimuksen ja opetuksen laatua ja vaikuttavuutta.

Yliopistolain lanseeraamisen yhteydessä puhuttiin myös siitä, kuinka yliopistoilla tulisi jatkossa olemaan entistä laajempi autonomia taloudessa, hallinnossa ja henkilöstöpolitiikassa. Tätä kautta yliopistot kykenisivät reagoimaan riittävän nopeasti toimintaympäristön muutoksiin. (Niinikoski ym. 2012, 10–11)

Nyt, kuusi vuotta myöhemmin voimme tehdä ensimmäisiä arvioita siitä, miten asetetuille tavoitteille on käynyt. Ensinnäkin yliopistot ovat todellakin ryhtyneet laajentamaan rahoituspohjaansa sekä kilpailemaan keskenään rahoituksesta ja statuksesta. Muutoksen taustalla on vaikuttanut valtion päätös leikata yliopistoille suoraan osoitettua rahoitusta ja kohdistaa sitä erilaisiin valtioneuvoston määrittämiin painopisteisiin ja teema-alueisiin, joita tukevat hankkeet valitaan kilpailun kautta (OKM 2014; Valtion talousarvioesitys 2016). Paikatakseen rahoitusaukkojaan yliopistot ovat niin ikään vahvistaneet sidoksia sekä paikallisesti ja alueellisesti että Euroopan unionin tasolla. Samalla yliopistoista on tullut entistä riippuvaisempia näiden eri toimijoiden moninaisista toiveista ja vaatimuksista.

Toiseksi, johtuen pitkälti juuri yliopistoille osoitetun budjettirahoituksen vähenemisestä ja valtioneuvoston ylhäältä käsin määrittelemistä tutkimuksen painopisteistä, yliopistot ovat ryhtyneet profiloitumaan eli keskittämään rajallisia resurssejaan. Käytännössä tämä on johtanut – tai on johtamassa – yliopistojen autonomian nimissä tehtyihin irtisanomisiin ja kokonaisten alojen lakkauttamisiin sekä toiminnan maantieteelliseen fokuisoimiseen. Tämä

on puolestaan johtanut jännitteiden lisääntymiseen paitsi yliopistojen sisällä ja niiden välillä, myös yliopistojen ja niiden ei-akateemisten yhteistyökumppanien kesken (Vartiainen 2016).

Esimerkkejä profiloitumiskysymyksen synnyttämistä jännitteistä eri toimijoiden välillä on useita. Yliopistojen sisäisistä jännitteistä kertovat yhtäältä eri tieteenalojen edustajien kesken esiintyneet näkemyserot siitä, miten suhtautua – valtioneuvoston esitystä (3.4.2014) lainatakseni – ”yhteiskunnan merkittävien ja suurien haasteiden tutkimukseen sekä tutkimukseen, joka palvelee elinkeinoelämän uudistumista ja kilpailukykyä sekä työelämän ja julkisen sektorin kehittämistä”. Toisaalta yliopiston sisäisistä jännitteistä kertovat myös opetus- ja tutkimushenkilöstön ja yliopistojen johdon toisistaan poikkeavat näkemykset yliopiston toimintaa ohjaavista käytännöistä. Siinä missä yliopiston johdon puheissa korostuvat usein organisaatioperustaiset käytännöt, kuten keskitetty johtaminen ja päätöksenteko, painottaa opetus- ja tutkimushenkilöstö monesti tiedeinstituutioperusteisia käytäntöjä, kuten kollegiaalisuutta, asiantuntijavaltaa ja tieteenalakulttuurien näkymättömiä sääntöjä (Tirronen 2014).

Yliopistojen välisistä jännitteistä on osoituksena puolestaan jo jonkin aikaa jatkunut keskustelu siitä, pitäisikö yliopistojärjestelmä jakaa Yhdysvaltojen tapaan ikään kuin kahteen kerrokseen, jossa yläkerran valtaisivat kansainvälisillä ja globaaleilla kentillä toimivat, perustutkimuksesta ja tutkijakoulutuksesta vastaavat tutkimusyliopistot, ja alakerta jäisi alempitasoisten, kandidaatti- ja maisterikoulutukseen keskittyvien alueellisten korkeakoulujen kansoitettavaksi (Mönkkönen 2016). Ensimmäisiä alustavia merkkejä kastijaosta on jo ollut ilmassa. Näistä ehkä näkyvimpänä huippuyliopiston nimellä ratsastaneen Aaltoyliopiston perustaminen ja sen ruhtinaallinen pääomittaminen valtion ja elinkeinoelämän suosiollisella avustuksella. Myös Suomen Akatemian tutkimuksen huippuyksikkövalinnoissa Etelä-Suomen suurten kaupunkien yliopistojen ”kovien soveltavien tieteiden” yksiköt ovat saaneet selkävoiton paitsi pehmeistä ihmistieteistä, myös pienempien kaupunkien yliopistoista kokonaisuudessaan.

Kolmas, yliopistojen ja ulkopuolisten yhteistyökumppanien välinen jännite näkyy erityisesti paikallisten ja alueellisten sidosryhmien kanssa käytävässä vuorovaikutuksessa. Samalla kun paikalliset ja alueelliset sidosryhmät pitävät naapurissa sijaitsevaa yliopistoa kaupunkia ja maakuntaa taloudellisesti hyödyttävänä työkaluna, voimavarana ja statussymbolina, on hyvinkin mahdollista, että tämä samainen yliopisto näkee asiat tyystin toisin. Profiloitumisen ja erinomaisuuden nimissä yliopisto saattaa kokea alueelliseksi mielletävän tieteen ja vaikuttavuuden merkityksettömäksi kulueräksi, ehkä jopa koko yliopiston menestystä tai olemassaoloa horjuttavaksi toiminnan muodoksi. Tämän päivän tiede- ja korkeakoulupoliittisessa ilmapöydässä ”erinomaisuus” koetaan usein saavutettavan parhaiten tekemällä yhteistyötä vain parhaiden mahdollisten kumppaneiden kanssa. Tällaisessa skenaariorissa alueelliset ja paikalliset toimijat eivät välttämättä kuulu niin sanottujen valittujen joukkoon (ks. esim. Laitakari & Manskinen 2015).

Maantieteen anti korkeakouluhistorialle

Olen edellä yrittänyt kuvata sitä jännitteistä ja hyvin monimutkaista suhdetta, mikä tänä päivänä vallitsee monimuotoisena ja sirpaleisena pidetyn yliopiston sisällä sekä yliopiston ja sitä ympäröivän moniäänisen yhteiskunnan välillä. Kaikesta tietoyhteiskuntapuheesta huolimatta ei kuitenkaan pidä erehtyä luulemaan, että tämä jännitteinen suhde olisi pelkästään nykyhetkelle ominaista. Päinvastoin, kyseessä on hyvin pitkään jatkunut historiallinen

ilmiö. Aina keskiajalta lähtien yliopistoilla on ollut omat sponsorinsa ja kummisetänsä, jotka ovat yliopistolaisten ohella pyrkinet määrittelemään yliopiston idean ja sen toimintaa ohjaavat logiikat (Bender 1988).

Eri aikoina yliopistoilta on odotettu milloin hallinnollisen eliitin kouluttamista kirkolle, hoville tai kansallisvaltiolle, milloin demokratian ja tasa-arvon puolustamista, ja milloin taas taloudellisesti hyödyllisen tiedon tuottamista (Benneworth 2014, 223). Tänä päivänä korostuva innovaatioiden ja globaalin kilpailukyvyn vaaliminen on vain yksi palanen vuosisatoja jatkuneessa yliopistoihin kohdistettujen toiveiden ja vaatimusten ketjussa. Historiantutkimuksen tarjoamien työkalujen avulla kykenemmekin asettamaan nykyisen tilanteen osaksi pidempiaikaista kehitystä ja yhteiskunnallisten valtasuhteiden muutosta.

Tutkittavan ilmiön monisyisyydestä johtuen korkeakouluhistorioitsijan kannattaisi kuitenkin toisinaan poistua oman oppiaineen tarkkaan rajatulta reviiriltä. Aidan toisella puolella vaikuttavilla lähitieteillä, kuten ihmismaantieteellä ja sosiologialla on sekä käsitteellisessä että menetelmällisessä mielessä paljon annettavaa yliopistoinstituution pitkän aikavälin kehitysprosessien tarkasteluun. Valitettavasti 1900-luvun alkupuoliskolla eräänlaisen heimoaateen huumassa rakennettujen raja-aitojen perustukset ovat syvällä ja niiden vaikutukset näkyvät tänäkin päivänä (Mikkeli & Pakkasvirta 2007, 38). Humanistiset tieteet ja yhteiskuntatieteet tarvitsisivat enemmän maantieteilijä Paul Vidal de la Blachen ja historioitsija Lucien Febvren kaltaisia rajaloikkareita, jotka näkevät edessään monimutkaisia ihmisten ja ympäristön vuorovaikutussuhteita, ja pitävät tieteenalakohtaisia rajoja esteenä näiden suhteiden tutkimiselle (Baker 2003, 19; Burke 1990, 13).

Historiaa, maantiedettä ja sosiologiaa ei välttämättä tarvitsisi nähdä pelkästään erillisinä tieteenaloina, vaan toisinaan myös lähestymistapoina, joiden välillä ei ole ylivoimaisen rajoittavia esteitä. Esimerkiksi edellä mainitulle, maantieteilijä Vidalia ihailleelle Lucien Febvrelle oli tyystin toissijaista, nimitettiinkö ympäristön ja yhteiskunnan suhdetta ajassa tutkivia henkilöitä maantieteilijöiksi, historioitsijoiksi vai sosiologeiksi. Ensisijaisen tärkeää hänelle oli saavuttaa erilaisia ja yllättäviä tulokulmia jaettuihin tutkimusongelmiin ja -teemoihin, ja saavuttaa sitä kautta paremmin tutkimuskohteen moniulotteinen luonne (Febvre 1925, 394; ks. myös Burke 1990, 2). Mielestäni tämä Febvren huomio on tärkeä. Se osoittaa valmiutta rakentaa siltaa lähitieteitä erottavan kuilun välille, mutta se ei vaadi tieteen ykseyttä ja tieteenaloja erottavien ominaispiirteiden täydellistä häivyttämistä.

Mitä konkreettista uutta esimerkiksi maantiede voi tuoda korkeakouluhistorian kentälle? Ehkä tärkein merkitys kytkeytyy maantieteessä pitkään ja hartaasti teoretisoituihin käsitteisiin, kuten tilaan, paikkaan, territorioon, skaalaan ja verkostoon. Näiden käsitteiden avulla myös korkeakouluhistorioitsija voi laventaa sitä näkökulmaa, jonka kautta hän tarkastelee yliopistojen tilallista levittäytymistä (tai supistumista) ja niiden vaikutusta sosiaaliseen, kulttuurilliseen ja taloudelliseen kehitykseen tietyllä alueella tai tietyssä paikassa. Maantiede tarjoaa toisin sanoen korkeakouluhistorioitsijalle arvokkaita työkaluja monimutkaisen yhteiskunnallisen dynamiikan avaamiseen ja selkiyttämiseen.

Olen väitöskirjassani hyödyntänyt skaalan, erityisesti ”skaalatyon” (Kaiser & Nikiforova 2008, 541, 543) käsitettä tarkastellessani yliopistojen tilallista muokkautumista joko paikallisiksi, alueelliseksi, kansalliseksi, kansainväliseksi tai globaaleiksi toimijoiksi. Näin ollen väitöskirjaani voidaan kaiketi nimittää ”maantieteelliseksi historiaksi” (Baker 2003, 3), sillä se korostaa maantieteellisen ulottuvuuden merkitystä korkeakoulujen historiassa. Näkökulmani on siis väistämättä tieteidenvälinen. Myönnän, että koin tutkimusprosessin aikana olevani välillä eräänlainen Don Quijote, seikkaileva ritari, joka maantieteen kentällä sinne tänne törmäillessään saa ensin selkäänsä mutta kohoaa sitten taas jaloilleen. Yhtenä päivänä saatoin olla maailman onnettomin ja osaamattomin olento, mutta seuraavana päi-

vänä minulla olikin pieni, joskin itselleni merkittävä tutkimuksellinen läpimurto vertaisarvioitsijalle annettavaksi.

Vieraalle territoriolle astuminen ja uuden kohtaaminen on aina jännittävä, jopa pelottava kokemus. Cervantesin klassikkokirjassa huimapäinen Don Quijote kehottaa varovaisen laskelmoivaa aseenkantajaansa Sancho Panzaa voittamaan pelkonsa, sillä ”eräs pelon vaikutuksista näet on siinä, että se hämmentää aistit ja saa oliot näyttämään toisilta kuin ovat” (Cervantes 1999, 159–160). Mikäli en olisi voittanut pelkotilojani ja uskaltanut lähestyä historian lähisukulaista maantiedettä, minulta olisi jäänyt myös huomaamatta se, kuinka nämä molemmat tieteenalat ovat yhtä lailla kiinnostuneita eri sosiaalisia taustoja edustavien yksilöiden ja ihmisryhmien asenteista ja toimintatavoista.

Koenkin ehdottomasti yhteistyön parhaaksi keinoksi tukea ihmis- ja yhteiskuntatieteiden asemaa kiristyvässä akateemisessa kilpailussa. Niin maantieteen kuin historiankin territorioiden olisi hyvä laventua ja mennä entistä rohkeammin myös limittäin, jotta näiden oppiaineiden tilanne ”akateemisen kapitalismin” (Kauppinen & Kaidesoja 2014) puristuksessa ei kävisi turhan tukalaksi. Yhteistyön kautta on mahdollista löytää täysin odottamattomia piirteitä ihmistoiminnasta ja tehdä näkyväksi sellaisia sosiaalisia ryhmittymiä, mitkä perinteisen maantieteen ja historiantutkimuksen piirissä saattaisivat jäädä kokonaan huomioimatta. Tämä edellyttää kuitenkin uusien yhteisten lähteiden kartoittamista sekä käsitteiden ja tutkimusmenetelmien edelleen kehittämistä.

Ensi alkuun saattaa näyttää siltä, että teoreettisessa ja käsitteellisessä mielessä maantieteellä on enemmän annettavaa kuin historialla. Vastaavasti monet voivat olettaa, että lähteiden ja historiallisen ajan osalta maantieteilijät voisivat ottaa oppia historioitsijoilta. Tarkeemmin katsottuna voimme kuitenkin jo nyt löytää (korkeakoulu)historioitsijoita, joista näkyy eräänlainen teoriaherkkyys. Niin ikään koulutusinstituutioista kiinnostuneiden maantieteilijöiden keskuudessa on historiatietoisia henkilöitä, jotka osaavat muokata käyttämässä käsitteet historialliseen aikaan ja paikkaan soveltuviksi. Perustukset uudelle korkeakouluhistoriaa ja korkeakoulutuksen maantiedettä yhdistävälle sillalle ovat siis olemassa.

Väitöskirja

Kohvakka, Mikko 2016. Proaktiivisuutta, sopeutumista vai vastarintaa? Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu ja Joensuun yliopisto osana valtion ja korkeakoulujärjestelmän tilallista muutosta Suomessa 1960-luvulta 1990-luvun alkuun. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Social Sciences and Business Studies, no 124.

Elektroninen versio ladattavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-2184-0>

Kirjallisuus

- Baker, Alan R. H. 2003. *Geography and History. Bridging the Divide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bender, Thomas (ed.) 1988. *The university and the city. From medieval origins to the present*. Oxford: Oxford University Press.
- Benneworth, Paul 2014. *Decoding university ideals by reading campuses*. Teoksessa Temple, Paul (ed.), *The physical university*. London: Routledge, 217–242.
- Burke, Peter 1990. *The French Historical Revolution. The Annales School 1929–89*. Cambridge: Polity Press.
- Cervantes, Miguel de 1999. *Mielevä hidalgo Don Quijote manchalainen*. Porvoo: WSOY.

- Febvre, Lucien 1925. A geographical introduction to history. London.
- Kaiser, Robert & Nikiforova, Elena 2008. The performativity of scale: the social construction of scale effects in Narva, Estonia. *Environment and Planning D: Society and Space* 26 (3), 537–562.
- Katainen, Jyrki 2012. Katainen: Yliopistouudistus edelleen fantastinen juttu. *Uljas. Itä-Suomen ylioppilaslehti* 10.12.2012.
- Kauppinen, Ilkka & Kaidesoja, Tuukka 2014. A Shift Towards Academic Capitalism in Finland. *Higher Education Policy* 27 (1), 23–41.
- Laitakari, Timo & Mankinen, Harri 2015. Yliopiston rehtori Anneli Pauli saa kovaa kritiikkiä – sitoutuminen maakuntaan herättää epäilyjä. *Etelä-Saimaa* 13.12.2015.
- Lappalainen, Tuomo 2012. Kuinka yliopistouudistuksesta tuli kaikkien aikojen fiasko? *Suomen Kuvalehti* 30.10.2012.
- Mikkeli, Heikki & Pakkasvirta, Jussi 2007. Tieteiden välissä? Johdatus monitieteisyyteen, tieteidenvälisyyteen ja poikkitieteellisyteen. Helsinki: WSOY.
- Mönkkönen, Jukka 2016. Rehtorin puhe. Lukuvuoden avajaiset 7.9.2016, Itä-Suomen yliopisto, Joensuun kampus.
- Niinikoski, Marja-Liisa, Lunabba, Johan, Raivio, Tuomas, Lehti, Riikka & Pessala, Piia 2012. Yliopistolakiuudistuksen vaikutusten arviointi. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.
- OKM 2014. Uudistuva Suomi: tutkimus- ja innovaatiopolitiikan suunta 2015–2020. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö, Tutkimus- ja innovaationeuvosto.
- Tirronen, Jarkko 2014. Suomalaisten yliopistojen strateginen johtaminen. *Hallinnon tutkimus* 33 (1), 70–77.
- Valtion talousarvioesitys 2016. Pääluokka 29: Opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnonala. 40. Korkeakouluopetus ja tutkimus.
- Vartiainen, Perttu 2016. Campus-based tensions in the structural development of a newly merged university: the case of the University of Eastern Finland. *Tertiary Education and Management*. [www-lähde]. < <http://dx.doi.org/10.1080/13583883.2016.1205123> > (Luettu 31.1.2017.)

FT Mikko Kohvakka toimii vapaana tutkijana.